CYRILLIC WRITING TECHNIQUE – MEANS OF PRESERVING NATIONAL AND CONFESSIONAL IDENTITY OF THE ORTHODOX ROMANIANS IN 19TH CENTURY TRANSYLVANIA. APPLICATIONS ON TWO OLD ROMANIAN GRAMMARS

Andreea Drișcu, PhD, "Al. Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: Cyrillic characters have been a necessity for writing all Romanian texts untill the Latin alphabet has been officially imposed and the mixed script began to be used. Only in the eighteenth century, when Enlightenment and Latin models entered Romanian territories, Cyrillic graphy began to be considered inappropriate and the Latin script seemed to be a better option. Orthodox Romanian people imposed an endurance to this kind of replacement due to the fact that the Latin script usage involved a familiarity to the Catholic Church. This endurance determined that, for a long period from the eighteenth century, normative papers were written in the Cyrillic alphabet. Two of the most important kind of papers are Observaţii sau băgări de seamă asupra regulilor şi orînduielilor gramaticii româneşti (1787) by Ienăchiţă Văcărescu and Romanian Grammar of Radu Tempea (1797). These two papers are written in Cyrillic, even if it had been also written another grammar paper in Latin script, called Elementa linguae daco-romanae sive valachicae, by Samuil Micu and Gheorghe Şincai.
This paper aims to present some features of the two grammar texts graphy and to justify the script options of the authors, in favor of the Cyrillic alphabet. Besides the need of writting accesible texts (taking in consideration the fact that both texts are designed with a didactic purpose), in the grammars mentioned the authors insist to keep graphic support, due to the desire to preserve national and confessional identity of the Orthodox Romanians in Transylvania from eighteenth century.

Keywords: the eighteenth century, Romanian literary language, grammar texts, Cyrillic alphabet, Enlightenment.

Folosirea exclusivă timp de secole a alfabetului chirilic pentru scrierea textelor româneşti vechi a determinat în ţările române nu doar o obişnuinţă grafică, ci şi o identificare a resurselor lingvistice ale cărturarilor vremii cu specificul acestui suport grafic de origine slavonă. Cu toate că autorii scrierilor normative au sesizat neajunsurile folosirii slovelor chirilice, iar în secolul al XVIII-lea apar semne concrete de înlocuire treptată a lor cu alfabetul latin, precum şi o rezistenţă la înlocuire, cu precădere în rândul scriitorilor ortodocşi. Această reticenţă poate fi explicată prin mai multe cauze. În primul rând, suportul grafic era singurul în care fuseseră scrise textele româneşti şi singurul cunoscut de publicul larg. Apoi, o parte a lucrărilor erau folosite în scop didactic, pentru învăţarea limbii române în şcoli. O înlocuire bruscă a caracterelor ar fi putut determina imposibilitatea de înţelegere a mesajului. Totodată, asimilarea caracterelor latineşti reprezenta şi o formă de apropiere de Biserica Catolică, fapt respins mai ales de românii neuniţi din Transilvania.

Doi dintre autorii de gramatici româneşti vechi, aparţinînd spaţiului cultural transilvănean din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, au fost Ienăchiţă Văcărescu şi Radu Tempea. Ambii gramaticieni au continuat să folosească slove chirilice, cu toate că în Transilvania în 1780 fusese deja scrisă o lucrare de gramatică, fundamentală pentru cultura română, aparţinând lui Samuil Micu şi Gheorghe Şincai. Cu toate că şi ei erau conştienţi de limitele grafiei chirilice, au preferat să realizeze o simplificare a alfabetului chirilic, decât să adopte literele latineşti. Analizând această rezistenţă la înlocuire în gramatica lui Piuariu Molnar şi Radu Tempea, Ion Budai-Deleanu a pus acest aspect pe seama faptului cu Tempea era un preot ortodox care respingea orice formă de apropiere de Biserica Catolică, inclusiv pe cea a suportului grafic în care scria:

BDD-V121 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:48:34 UTC)

„Zic, dară, aceşti vrednici bărbaţi [Molnar şi Tempea n. n. A. D.], deacă s-au sfiit a îndrepta limba sa după izvodul adevărat, adecă după limba lătenească, temîndu-să ca să nu să facă/ păpistaşi, încai trebuia să aleagă acea ortografie cu care să să poată mai lesne tălmăci toate regulele gramaticeşti, căci nu gramatica ortografiii, ci orthografia trebuie să urmeze gramaticii" (Budai-Deleanu 1970: 118).

Pentru Radu Tempea, aşadar, scrierea unei lucrări de gramatică cu caractere chirilice reprezenta şi o formă de apărare a specificului său naţional şi confesional.

În cele ce urmează vom prezenta o serie de particularităţi grafice a două texte de gramatică românească veche, şi anume *Observaţii sau băgările de samă asupra regulelor şi orînduielilor gramaticii româneşti* ale lui Ienăchiţă Văcărescu (1787) şi *Gramatica românească* a lui Radu Tempea (1797), texte asemănătoare în privinţa opţiunilor autorilor lor de folosire a slovelor chirilice[1]. Sfârşitul secolului al XVIII-lea, perioadă în care cele două texte au fost scrise şi tipărite, cunoştea deja semne ale introducerii alfabetului de tranziţie, ca urmare a pătrunderii în ţările române a curentului latinist, reprezentat prin Şcoala Ardeleană. Reprezentanţii acestui curent îşi propuseseră să înlocuiască treptat alfabetul chirilic cu cel latin şi să îmbogăţească vocabularul cu cuvinte de origine romanică, în scopul demonstrării originii nobile a limbii şi poporului român. Lucrarea-program redactată în scopul evidenţierii originii limbii române este *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (1780), aparţinând lui Samuil Micu şi Gh. Şincai. Ea va deveni modelul la care se vor raporta aproape toate lucrările normative ulterioare. Pentru Ienăchiţă Văcărescu şi Radu Tempea ea nu va fi decât un model pentru analiza faptelor de limbă, nu şi un model grafic. Cei doi gramaticieni vor promova, însă necesitatea simplificării grafiei chirilice, prin eliminarea slovelor care un au un rost grafic şi prin înregistrarea unui număr redus de suprascrieri, prescurtări şi inconstanţe grafice.

Simplificarea modului de scriere, precum şi oralitatea, însoţită de intervenţia limbii populare reprezintă motivele care i-au determinat pe cercetători să considere gramatica lui Văcărescu drept cu model pentru lucrarea lui Tempea. Ceea ce propune Ienăchiţă Văcărescu este înlăturarea slovelor poligrafice şi a celor fără valoare fonetică reală, folosite în virtutea tradiţiei grafice de către majoritatea cărturarilor. Pe lângă înlăturarea dubletelor grafice şi a slovelor compuse, gramaticianul elimină şi accentele care nu corespundeau fonetismului limbii române. Inventarul grafematic pe care îl propune acesta este alcătuit din 33 de slove (grafemele omise sunt: *q , u, ¥, ´, ™, ø, å, ü, æ, ç*), spre deosebire de sistemul bazat pe 43 de caractere cât cuprindea, în genere, alfabetul chirilic. O scurtă analiză asupra grafiei textului din 1787 arată faptul că Văcărescu susţine ideea de simplificare mai mult la nivel teoretic, decât practic, întrucât există numeroase exemple în care slove precum ™ (*ç^{n}^kee'r™ [10^{r}]*; *açe'st™ [10^{r}]*), *æ* (*æ∞ste [10^{r}]*; *æ∞rß,i [10^{r}]*), *ç* (*ç^{n}^kee'r™ [10^{r}]*; *ç^{n}^d¨plekßtoa're [10^{r}]*) sunt folosite. Discrepanţa între teorie şi realitatea faptelor poate fi explicată, în acest caz, prin nesiguranţa aplicării în scriere a unei asemenea teorii. În condiţiile în care toate textele vremii erau redactate cu grafie chirilică şi nu exista un for academic care să legifereze reducerea unor caractere din acest sistem de notare grafică, deşi se simţea nevoia unei simplificări, Văcărescu foloseşte şi o parte din slovele pe care le considera inutile tocmai pentru că iniţiativa sa era una cu un caracter izolat. În plus, eliminarea definitivă a celor zece

[1] Am prezentat detaliat particularităţile fonetice şi grafice ale *Gramaticii româneşti* a lui Radu Tempea şi am realizat o comparaţie între cele două lucrări în teza de doctorat institulată *Gramatica românească a lui Radu Tempea (1797). Ediţie critică şi studiu lingvistico-filologic*, coordonată de prof. dr. Eugen Munteanu şi susţinută public la Iaşi în septembrie 2013.

BDD-V121 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:48:34 UTC)

grafeme omise din inventar ar fi putut conduce la o insuficientă înţelegere a mesajului textului. Mai mult decât atât, trebuie luat în considerare şi faptul că *Observaţiile* lui Ienăchiţă Văcărescu, deşi au fost publicate în 1787, au fost redactate, se pare[2], chiar înaintea *Elementelor* lui Micu/ Şincai. Asumându-şi, aşadar, redactarea unei opere de pionerat, sunt de înţeles rezervele cu care aplică această teorie.

Cu zece ani mai târziu, Tempea susţinea această ideea de simplificare a grafiei, deşi, din raţiuni metodologice, dar şi ca urmare a lipsei de autoritate a iniţiativei lui Văcărescu, analizează toate cele 43 de grafeme. În fapt, însă exemplele atestă aplicarea parţială a teoriei formulate de către predecesorul său. Astfel, analiza sistemului grafic din *Gramatica* lui Tempea indică faptul că autorul nu folosea în scriere slove fără rost fonetic. Deşi recunoaşte întrebuinţarea în scrierea vremii a 43 de caractere, în lucrarea lui Tempea am înregistrat existenţa a două tipuri de grafeme cu utilizări izolate.

O primă categorie este reprezentată de caracterele folosite ca opţiune etimologizantă: √, ≈ , ® şi *π*, iar cel de-al doilea grup cuprinde grafeme introduse în inventar în virtutea tradiţiei grafice (*q* , *¥, ´* pe care autorul le încadrează în categoria slovelor „prisositoare"), care nu intră în componenţa niciunui cuvânt.

Slova √ este folosită în text numai ca minusculă. Valorile ei fonetice sunt stabilite de către Tempea în capitolul de ortografie:

„Slova *v (√)* în duo chipuri să răspunde:

(a). Ca *i (ï)* să răspunde cînd stă între duo neglasnice, ádecă *mirul (m√'r¨l)* şi să pune numai la cuvinte streine.

(b). Ca *v (v)* cînd să împreunează cu slovă glasnică, ádecă *Evanghelie (EÈ√angelïe)*, *evlavie (EÈ√la'vïe)*" *[190/105r]*.

Ocurenţele confirmă regula stabilită de autor. Astfel, în text am identificat două valori fonetice ale slovei în discuţie:

1. 1. Vocala [*i*], în cuvinte de origini diverse: *t√pogra'fia = tipográfia [3r]; m√'r¨l = mírul [190/105r]; m√re = mire [20/20v]; t√pßri't = tipărit [V/6r]; s√llabelΣr = sillabelor [XIV/10v]; F√'sikß = físică [I/4r]; S√ste'ma = sistéma [VII/7r]*.

1. 2. Vocala [*i*], în cuvinte de origine greacă, fiind o opţiune etimologizantă: *E∞t√molo'gïa = etimológhia [X/8v]; s√nta≈is¨l = sintaxisul [166/93r]*.

1. 3. Consoana [*v*]: *EÈ√angelïe = Evanghelie [190/105r]; EÈ√la'vïe = evlávie [190/105r]*.

Ù/≈ (csi) are valoarea grupului consonantic [*cs*], transcris [*x*], în toate situaţiile în care apare în cadrul unui cuvânt: *pira≈i' = piraxi [III/5r]; le'≈iko'n¨l = lexicónul [VII/7r]*; *sinta'≈is¨l = sintáxisul [XII/9v]; e¯≈a'rx = iexárh [43/32r]; simple'≈ = simpléx [95/58r]*; (În text apare şi forma *simple'ks [99/60r]*, pe care am transcris-o *simpléx*, exemplu care întăreşte, pe de o parte, ideea că slova ≈ este folosită ca urmare a tendinţei etimologizante,

[2] În prefaţa adresată episcopului Filaret, Văcărescu sugerează faptul că gramatica sa este cea dintâi a limbii române: „Dar cîndu şi gramatica aceasta, sau mai bine să zicu observaţii asupra idiotizmii limbii noastre în starea ce se află acumu după regulile gramaticeşti, nu iaste dă altă limbă ce fieştecare nu au cîte puţine gramatici, ci iaste de limba rumânească ce nu are în starea ei nici una pînă acum" *[2v]*. Trebuie menţionată şi opinia istoricului Sulzer, care arată, în lucrarea *Geschichte des transalpinischen Daciens*, Viena, 1781-1782, faptul că Ienăchiţă Văcărescu lucra la o gramatică înainte de 1780 (vezi *Studiul introductiv* la *** Poeţii Văcăreşti (Ianache, Alecu şi Nicolae), *Opere*, ediţie critică, studiu introductiv, note, glosară, bibliografie şi indice de Cornel Cîrstoiu, Editura Minerva, Bucureşti, 1982, p. 17).

BDD-V121 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:48:34 UTC)

iar pe de altă parte, faptul că scrierea chirilică prezenta numeroase cazuri de inconstanţă. De asemenea, aceasta este o altă dovadă a faptului că în epocă se simţea nevoia de simplificare a grafiei, slova ≈ putând fi înlocuită cu grupul *ks* .); *a¸¨≈ilïáríа = auxiliária [98/59ᵛ]; cirkÁmfle'≈ = ţircumfléx [199/109ᵛ]; e∞≈klama'cïΣ'nis = exclamaţiónis [206/113ʳ]*.

Ï/® (thita) are valoarea lui [*th*] (transcris în acest fel pentru a indica opţiunea etimologizantă, evidentă mai ales în cuvintele de origine grecească): *ÏeΣfi'l = Theofíl [IV/5ᵛ]; ÏeΣlo'gïa = Theológhia [VII/7ʳ]; Ma®ematiçáskß = mathematicească [I/4ʳ]; Aµri®metiçáskß = arithmeticească [I/4ʳ]; DosΣ®e'i˘ = Dosothéi [VI/6ᵛ]; „r®ogra'fi˘e = orthográfie [XIV/10ᵛ]; a¯ Ïo'mïi˘= a Thómii [23/22ʳ]; A∞®i'na = Athína [185/102ᵛ]; dif®o'ng¨rilΣr = difthóngurilor [187/103ᵛ]; A∞®ana'sïe = Athanásie [193/106ᵛ]; paren®e'sis = parenthésis [205/112ᵛ]*. Această opţiune este declarată de către Tempea însuşi în paginile gramaticii: „*Ù, π, √,* ® Slujesc (1) pentru cuvintele cêle greceşti, priimindu-le de la greci. (2) pentru întrebuinţarea numerilor româneşti, însă românii fără de acêlea pot ceti" *[4/12ᵛ]*. De aceea, slovele acestea au o întrebuinţare redusă, exemplele fiind puţine.

∏/π (psi) notează grupul consonantic [*ps*], în orice poziţie din cuvânt: *∏alti'r™ = Psaltírea [V/6ʳ]; i¸poliπi's = ipolipsis [III/5ʳ]; Úpoπïa = ipopsia [187/103ᵛ]*. Autorul îşi mărturiseşte opţiunile etimologizante în privinţa folosirii slovelor *π*, √ şi ® „(1) pentru cuvintele cêle greceşti, priimindu-le de la greci. (2) pentru întrebuinţarea numerilor româneşti, însă românii fără de acêlea pot ceti" *[4/12ᵛ]*.

Încadrat de Radu Tempea în categoria „slovelor prisositoare", ierul (´), asemenea slovei ieri (*y*), nu este folosit de către Radu Tempea în scrierea propriu-zisă a cuvintelor. Ele sunt descrise, însă din raţiuni de ordin metodologic, descrise printre celelalte slove chirilice, în partea de ortografie a gramaticii, precum şi în cea în care este analizat inventarul grafemelor din alfabetul chirilic. Autorul însuşi evidenţiază lipsa de utilitate fonetică a acestora, arătând faptul că: „*Q, ¥, ´* [se folosesc] numai (1) pentru cuvintele cêle sloveneşti. (2) pentru căci vin înainte la pashalie le-au luat românii, însă spre ajutorinţa cetirii nu au nici o trebuinţă de dînsele" *[4/12ᵛ]*. Tempea continuă astfel, o tradiţie grafică ale cărei neajunsuri erau evidente, însă o continuă numai la nivel formal, căci practic, slovele în discuţie nu sunt folosite ca ornamente inutile în scrierea cuvintelor. Se poate aprecia faptul că gramaticianul Radu Tempea era convins de necesitatea reducerii numărului de slove şi de renunţarea la elementele prozodice care încărcau modul de scriere a textelor vechi. Ideea aceasta este reluată la finalul textului, în capitolul de ortografie: „La cărţile vechi româneşti slova ´ la sfîrşitul cuvîntului totdeauna s-au pus după o slovă neglasnică, însă neavînd pricină cuvioasă, s-au lăsat " *[192/106ʳ]*. *Gramatica românească* a lui Tempea devine, din acest punct de vedere, un text mai puţin arhaic, mai puţin artificial şi mai lesne de citit.

Totodată, pentru scrierea consoanei [*t*] gramaticianul foloseşte numai grafemul *t* , slova *ñ* fiind absentă, iar *ß* nu apare fără valoare fonetică. În plus, autorul admite faptul că slova *w* ar putea fi înlocuită cu grupul consonatic *,t* , ca urmare a aceleiaşi tendinţe de înlăturare a grafemelor inutile. De asemenea, suprascrierile lipsesc cu desăvârşire, iar prescurtările şi inconstanţele grafice sunt înregistrate într-un număr redus. Acestea sunt dovezi care indică, pe de o parte, înrâurirea *Observaţiilor* lui Văcărescu asupra *Gramaticii* lui Tempea, iar pe de altă parte, faptul că la sfârşitul secolului al XVIII-lea se simţea nevoia acută de simplificare a sistemului ortografic. La distanţă de zece ani, cele două lucrări de gramatică exprimă, fără a avea însă autoritatea necesară pentru a impune astfel de norme, ideea de simplificare şi de adaptare a unui sistem grafic străin la regulile ortografice ale limbii române. Ele anticipă, în felul acesta, reforma ortografică pe care o va realiza, la începutul secolului următor (1828), Ion Heliade Rădulescu.

Apărute, cronologic, după *Elementa* lui Samuil Micu şi Gh. Şincai, gramaticile lui Văcărescu şi Tempea nu au preluat sistemul grafic al acestora, fapt datorat nesiguranţei de

BDD-V121 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:48:34 UTC)

folosire într-o lucrare normativă a unui alfabet încă insuficient cunoscut. De asemenea, la baza acestei decizii stă şi nevoia de apărare a ortodoxiei, al cărei mijloc grafic de exprimare fusese până atunci grafia chirilică. În felul acesta, slovele chirilice devin un mijloc de conservare a identităţii naţionale şi confesionale a românilor, mai ales a celor neuniţi din spaţiul transilvănean. La slovele de origine slavonă se va renunţa definitiv după anul 1860, când se va impune oficial grafia latină, după o perioadă de folosire a alfabetului mixt, această decizie fiind asumată de un for academic.

Bibliografie:

Budai-Deleanu, Ion, *Scrieri lingvistice*, text stabilit şi glosar de Mirela Teodorescu, introducere şi note de Ion Gheţie, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1970.

Drişcu, Andreea, *Gramatica românească a lui Radu Tempea (1797). Ediţie critică şi studiu lingvistico-filologic*, Iaşi, 2013 (teză de doctorat).

*** Poeţii Văcăreşti (Ianache, Alecu şi Nicolae), *Opere*, ediţie critică, studiu introductiv, note, glosară, bibliografie şi indice de Cornel Cîrstoiu, Editura Minerva, Bucureşti, 1982.

Văcărescu, Ienăchiţă, *Observaţii sau băgări de seamă asupra regulelor şi orînduielelor gramaticii româneşti*, Râmnic, 1787.

Tempea, Radu, *Gramatica românească*, Sibiu, 1797.

BDD-V121 © 2014 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:48:34 UTC)